

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

“Όταν συλλογίζομαι τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ ὡς συγγραφέα μιᾶς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, τὸν βλέπω κυρίως ν’ ἀπαντᾷ σ’ ἓνα ἐρώτημα συλλογικὸ καὶ ταυτόχρονα ἀτομικὸ. Συλλογικὸ: στὸ μέτρο ὅπου ἡ γραμματολογία ὡς εἶδος ἐντάσσεται σ’ ἓνα εὐρύτερο, ἔθνικὸ ἢ παραδοσιακὸ, πλαίσιο. Ἀτομικὸ: στὸ μέτρο ὅπου τὰ γραμματολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Δημαρᾶ δὲν μποροῦν, κατὰ τὴ γνώμη μου, ν’ ἀποσυνδεθοῦν ἀπὸ τὴν ὅλη πορεία τῆς «μετατόπισής» του.

“Όμως, ἂς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ πιὸ κοντά. Πρῶτα ἡ λογοτεχνικὴ ἱστορία, ὑπόθεση κυρίως τοῦ 19ου αἰώνα, μὲ τὴν αὐτονόητη ἐνταξή της, ὡς ὄργανικὸ μέρος ἐνὸς ἀδιάσπαστου συνόλου, στὸν κορμὸ τῆς «ἐθνικῆς ἱστορίας». “Όσο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, εἰδικότερα, ἡ κατάσταση εἶναι γνωστὴ. Ἐπὶ ἓναν περίπου αἰῶνα, τὰ ἀντίστοιχα ἔργα, γραμμéνα ἀπὸ Ἑλλη- νες ἢ ἀπὸ ξένους —I. P. Νερουλός (1827), R. Nikolai (1876), A. P. Παγκα- βῆς (1877), K. Krumbacher (1891), K. Dieterich (1902), D. H. Hesselning (1924)— ἐμφανίζονται μὲ ξενόγλωσση περιβολή, ἐνῶ μόλις στὴ δεκαετία τοῦ 1920 συντάσσονται, ἀπὸ τὸν Ἡλία Βουτιερίδη καὶ τὸν Ἀριστο Καμπάνη, οἱ πρῶτες γραμματολογίες σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα.

“Ότι τὸ πρωτεῖο τῆς ἰδεολογίας καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν εἶναι ἐδῶ καθοριστικὸ, μοῦ φαίνεται ἀναμφισβήτητο. Τὸ πρωτεῖο τῆς ἰδεολογίας, δηλαδὴ ὅ,τι ἐμπνέει κυρίως τὶς προσπάθειες τῶν Φαναριωτῶν, μεταβάλλοντάς τες συ- χνά, παρὰ τοὺς «ἐθνικούς» τοὺς σκοπούς, σὲ αὐτοδιαφημίσεις. Τὸ πρωτεῖο τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν, δηλαδὴ ὅ,τι κεντρίζει ἀποφασιστικὰ τὶς πρωτοβουλίες τῶν ξένων. “Ένα εἶναι βέβαιον, ὅτι ὅπως καὶ ἂν ἰδῶθεῖ, εἴτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πομποῦ εἴτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ δέκτη, ὁ χῶρος τῆς γραμματολογίας πα- ραμένει συλλογικός. Καὶ δὲν εἶναι ἐδῶ, βέβαια, ἡ κατάλληλη στιγμή γιὰ νὰ σχολιασθεῖ ἀναλυτικὰ ὅ,τι στὶς μέρες μας προσλαμβάνεται συχνὰ (ἢ θεωρεῖται) ὡς κρίση. Κρίση μαζὶ καὶ ἀμφισβήτηση — ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε μόνο τὴν πε- ρίπτωση ἐνὸς κειμένου ὅπως τὸ «Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft» (1967) τοῦ Hans Robert Jauss. Μὲ ἄλλα λόγια: κα- τηγορητήριο καὶ υπεράσπιση. Τὸ κατηγορητήριο δὲν εἶναι ἀβάσιμον, ἂν οἱ γραμ- ματολογικὲς φροντίδες συνδεθοῦν μὲ τοὺς ἐθνικούς ἀπομονωτισμούς, μὲ τὴν πα-

πραγωγή ενός μεθοδολογικά άνομοιογενούς λόγου κλπ. Ούτε όμως και η υπεράσπιση: δέν δέχεται κανείς άδιαμαρτύρητα τόν παραμερισμό ενός χρήσιμου συνεργάτη.

Έπειτα, για να ξαναγυρίσουμε στην άτομική περίπτωση του Κ. Θ. Δημαρά, αυτό που ονομάζει ο ίδιος «μετατόπιση» του δέν μπορεί, μου φαίνεται, παρά να νοηθεί ως γεγονός πολυδιάστατο, θεωρητικό συνάμα και πρακτικό, έσωτερικό και έξωτετικό, ιδεολογικό και επιστημολογικό. Έτσι θα μιλούσαμε, ουσιαστικά, για μια μετατόπιση από τόν ιδανισμό και τόν εὐσεβισμό πρὸς τή λογοκρατία και τήν ιστορία τῶν συνειδήσεων. Ἡ ἀκόμα: ἀπό τή λογοτεχνία (και τή λογοτεχνική κριτική) πρὸς τήν ιστοριογραφία και ἀπό τήν αισθητική πρὸς τήν ἐπιστήμη. Ἡ ἐπίσης: ἀπό τις ποιοτικές πρὸς τις ποσοτικές ἐκτιμήσεις, ἀπό τὸ άτομο πρὸς τὸ συλλογικό σῶμα, ἀπό τις κορυφές πρὸς τοὺς μέσους ὄρους κλπ.

Πότε πραγματοποιεῖται ἡ μετατόπιση αὐτή; Ἀσφαλῶς τὸ ἐρώτημα φαίνεται ἀδέξιο. Κάτι περισσότερο: ἀνεδαφικό. Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, ὅπως ξέρουμε, χρησιμοποιοεῖ τήν εἰκόνα τῶν «χρωστικῶν»: «ἡ ἐμπειρία μου με κατευθύνει πρὸς ἐντελῶς βραδεῖες μεταβολές, και θά ἔλεγα, στατιστικῆς ὕψης: ἐπὶ χρόνια δύο ιδεολογίες ἐπικαλύπτονται, ὥσπου ἡ καινούρια να ἀναλάβει τήν πρωτεύουσα θέση»¹. Ἄν, λοιπόν, ἐγκαταλείψουμε τή μάταιη προσπάθεια να συνδέσουμε τή μετατόπιση αὐτή με συγκεκριμένες χρονολογίες, μᾶς ἀπομένουν δύο δυνατότητες: ν' ἀναζητήσουμε γενικά τὰ πρῶτα ἔγνη της στή δεκαετία τοῦ 1930, κυρίως στο τέλος τοῦ μεσοπολέμου, και να ἐντοπίσουμε τή δυναμική φάση τῆς ἐξέλιξής της στα χρόνια 1940-1945, θεωρώντας ὡς συμβολική ἀφετηρία τή μελέτη «Τὰ νεανικά χρόνια τοῦ Κοραῆ» (*Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἄμαντον*, 1940).

Τί προσφέρουν αὐτὰ τὰ κρίσιμα χρόνια; Παραλείποντας ὅτι, εἶναι εὐκολο να κατανοηθεῖ ὡς συνειδησιακό και ιδεολογικό προῖόν τῶν περιστάσεων (τῆς δικτατορίας Μεταξᾶ, τοῦ παγκοσμίου πολέμου, τῆς Κατοχῆς), ὑπογραμμίζω τρία χαρακτηριστικά γεγονότα: α) ὅτι τὸ σχέδιο τῆς Ἱστορίας τοῦ Δημαρᾶ ὀργανώνεται στην ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ 1940· β) ὅτι τὸ τέλος τῆς Ἱστορίας αὐτῆς (μιλῶ για τὸ Ἐπίμετρο) τοποθετεῖται στην ἴδια ἀκριβῶς ἐποχή και γ) ὅτι, κατὰ τήν ἀντίληψη τοῦ συγγραφέα, ἡ ὅλη συλλογική προσπάθεια τῆς λεγόμενης Γενιᾶς τοῦ '30 τερματίζεται (γύρω στα 1945)².

Με τὰ ὅρια αὐτά, δέν ἔχουμε παρά να μποῦμε στην περιοχὴ τῶν «πολλαπλῶν αἰτίων». Για τὰ καθέκαστα, δίνω τόν λόγο στον Κ. Θ. Δημαρᾶ: «Και πάλι ὅμως τὰ πολλαπλὰ αἴτια θά λειτουργήσουν και ἐδῶ. Με τήν Κατοχὴ δη-

1. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορικά Φροντίσματα*, Α', Ὁ Διαφωτισμός και τὸ κορυφωμαί του, Ἐκδ. φροντ. Πόπη Πολέμη, Πορεία, 1992, σ. 11.

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Λοκίμο για τήν ποίηση (1943)*, Φιλολογία και κριτική 1, Νεφέλη, 1990, σ. 17.

μιουργοῦνται ἰδιότυπες ομάδες λογιόσυνης, ομάδες μελέτης, στὴν ἄκρη τῆς νομιμότητας. Ἡ ζωὴ ἦταν τότε πολὺ κλεισμένη, χωρὶς ἀνοίγματα: σὰν διέξοδοι ὀργανώθηκαν διάφορες σειρὲς μαθημάτων σὲ πολλὰ ἰδιωτικὰ σπίτια. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐκείνους τοὺς καιροὺς κι ἐγώ, γύρω στὰ χρόνια 1943, ἔδωσα μιὰ σειρά μαθημάτων γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νέας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας. Δέκα μαθήματα: πρῶτο σχῆμα τῆς Ἱστορίας μου, τῆς Γραμματολογίας, ὕπως τὴν λέμε. Ὑστερα, ὅπως σᾶς ἔλεγα, ἔρχεται ὁ Ἄμαντος καὶ μοῦ συσταίνει νὰ γράψω τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας: καὶ ἐκείνη μὲν δὲν τὴν ἔγραψα, ἀλλὰ ἄρχισαν τὰ καινούρια σπίτια τὰ ἐκδοτικά, τὰ ὁποῖα εἶχαν γεμίσει ἀπὸ παλμὸ στὰ χρόνια τῆς Κατοχῆς, καὶ φουντώνουν σὲ μεγάλη παραγωγή. Τότε μοῦ ἐζητήθηκε ἀπὸ τὸν «Ἰκαρο», νὰ γράψω μιὰ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας. Τίτλους γιὰ μιὰ τέτοια δουλειὰ εἶχα τὸν κύκλο μαθημάτων ποὺ σᾶς εἶπα, ἀνάλογα μαθήματα ἄλλοῦ καὶ ὅ,τι εἶχα ἢ ἀνακοινώσῃ ἢ δημοσιεύσῃ ὑπὸ τὴ μορφὴ μελετῶν ἐπάνω σὲ παλιότερα θέματα»³.

Προσθέτω τρεῖς ἀκόμα ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίες του. Ἡ πρώτη (1965) ἀναφέρεται στὴ διάρκεια ἀπασχόλησης μὲ τὴ γραμματολογία: «Τὸ ἔργον τοῦτο μὲ ἀπασχόλησεν ἐπὶ μίαν δεκαετίαν μέχρι τῆς πρώτης διτόμου ἐκδόσεώς του (1948-1949)»⁴. Ἡ δεύτερη (1983) χαρακτηρίζει τὴ γραμματολογία ὡς «ἓνα ἔργο ποὺ θεωρητικὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἐξεκίνησε στὴν σημερινή του μορφὴ (καὶ ὅχι τυχὸν σὲ παλαιότερα σχεδιάσματα ἢ διαγράμματα) ἀπὸ γύρω στὰ 1945»⁵. Ἡ τρίτη μαρτυρία (1990), τέλος, ἐπισημαίνει τὸ γεγονός ὅτι τὸ *Δοκίμιο γιὰ τὴν ποίηση* (1943) «φανερώνει πὼς ὁ δοκιμιογράφος βρίσκεται σὲ ἓνα σταθμὸ προχωρημένο τῆς πορείας του πρὸς τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν ἰδανισμό. Ὅμως, ἡ ἀπαλλαγὴ αὐτὴ θὰ κρατήσῃ ἀκόμη ἀρκετὰ χρόνια ὥσπου νὰ συντελεσθεῖ: ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ Προλόγου τῆς Ἱστορίας τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας (1948) φανερώνει κάποια σχετικὴν ἐξάρτηση, ὅσο κι ἂν ἐκφράζεται, ὅπωςσδήποτε, διακριτικὰ»⁶.

Μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, διατυπώνω τὴν πρότασή μου ὡς ἐξῆς: ἡ *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας* συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν «μετατόπιση» τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ καὶ ἀποτελεῖ τὸν πρῶτο ὄριμο καρπὸ τῆς. Κάτι ποῦ, βέβαια, δὲν ὀδηγεῖ μηχανιστικὰ στὴ σχέση αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος. Γιατὶ τὰ πράγματα ἔχουν τοὺς ἰδιαίτερους ρυθμοὺς τους. Εἶπαμε: «βραδεῖες μεταβολές». Ἀλλὰ οἱ μεταβολές καθορίζονται ἀπὸ παράγοντες ποὺ ἀνιχνεύονται κάποτε μὲ δυσκολία.

Διευκρινίζω πὼς τὸ θέμα μου ἐδῶ δὲν εἶναι ἡ *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ἀλλὰ μόνον οἱ προϋποθέσεις της. Προϋποθέσεις: ἄλλη μιὰ χαρα-

3. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Συνεντεύξεις*, Ἐρμῆς, 1986, σ. 42-43.

4. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἐκθεσις τίτλων καὶ ἔργων*, Ἀθήναι 1965, σ. 5.

5. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Ἰκαρος, 1985, σ. κ'.

6. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Δοκίμιο γιὰ τὴν ποίηση* (1943), ὁ.π., σ. 21-22.

κτηριστική λέξη του Δημαρχῶ. Στην ούσια, αυτό που συμβαίνει είναι ένα είδος ύσμωσης τῆς μεγάλης με τῆ μικρῆ διάρκεια. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ὁ ἔθνομός, ὀργανικὸ στοιχεῖο τῆς «λογοτεχνικῆς ἱστορίας», ἀναρριπίζεται κάτω ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες κατοχικὲς συνθήκες καὶ παίρνει διαστάσεις πατριωτικοῦ χρέους: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἰδίως μέσα στὸ ἀνάθεμα τοῦ πολέμου ὁ Ἕλληνας αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ προβεῖ σὲ «μιά ἐθνικὴ ἀπογραφή». Τὸ βιβλίο φαίνεται νὰ ἐβόηθησε καὶ ἴσως νὰ συνετέλεσε σὲ ἕνα μεγαλύτερο πῆξιμο τῆς ἐπιθυμίας αὐτῆς»⁷.

Τὸ «βιβλίον», λοιπόν, εἶναι ἄθροισμα προϋποθέσεων. Τὰ πρόσωπα, τὰ κείμενα, οἱ περιστάσεις (ἄς μὴν ξεχνοῦμε καὶ τὴν ἠλικιακὴ ὠρίμανση τοῦ συγγραφέα), ἔλα παίζουσι τὸν ρόλο τους. Ὅσο γιὰ τὰ πρόσωπα, θὰ σταθῶ μόνο σὲ δύο: στὸν Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ στὸν Albert Thibaudet. Εἶναι δύο δεῖκτες. Ἡ παρουσία τους, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους πολλούς, σηματοδοτεῖ ταυτόχρονα τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ συμβολικὸ πεδίο.

Πρῶτα ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς. Νὰ ὑποδείξω τὰ ἔχνη του στὸ ἔργο τοῦ Κ. Θ. Δημαρχῶ; Θὰ τὸ κάνει ἀσφαλῶς, με τὴν ἀπογευματινὴ ἀνακοίνωσή της, ἡ Βενετία Ἀποστολίδου. Ἐδῶ σημειῶνω μόνο πὼς τὸ δοκίμιο Κωστῆς Παλαμᾶς. Ἡ πορεία του πρὸς τὴν τέχνη (1947) περιέχει τὴν ἀκόλουθη ἀφιέρωση: «Στὴ μητέρα μου, πού με πρωτογῶρισε με τὸν Ποιητῆ, ἀφιερώνεται τὸ Δοκίμιο τοῦτο, καρπὸς τριανταδύο χρόνων ἀδιάκοπης ἐπαφῆς με τὸ ἔργο του». Ἄς προσέξουμε δύο πράγματα: α) ὅτι, ὀργανώνοντας τὴ γραμματολογία του, ὁ Δημαρχῶς ὀδηγεῖται με συνέπεια πρὸς τὸ δοκίμιο (καὶ πρὸς τὴν εὐρύτερη συνθετικὴ μελέτη), καθὼς φανερώνουν λ.χ. τὸ *Δημοτικισμὸς καὶ κριτικὴ* (1939) ἢ τὰ *Ρομαντικὰ σημειώματα*, καὶ β) ὅτι στὸ ἔργο του ὁ Παλαμᾶς ἐμφανίζεται κυριαρχικότερα ἰδίως μετὰ τὸν θάνατό του (1943), κι ὅχι μόνο ὁ Παλαμᾶς ποιητῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ κριτικὸς καὶ ὁ γραμματολόγος⁸.

Ἐπειτα ὁ Albert Thibaudet. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Γάλλος κριτικὸς ἀπασχολεῖ τὴ σκέψη τοῦ Δημαρχῶ ἀπὸ νωρίς, τουλάχιστο ἀπὸ τὸ 1931⁹. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη στιγμή του εἶναι κι ἐδῶ ἡ χρονιὰ τοῦ θανάτου του (καὶ τῆς περιφημίας

7. Κ. Θ. Δημαρχῶς, *Συνεντεύξεις*, ὅ.π., σ. 17.

8. Ὑποδεικνύω ἕνα μόνο τεμῆριο: ὅτι ὁ κανόνας τῶν «πολλαπλῶν αἰτίων», διατυπωμένος στὸ *Δοκίμιο γιὰ τὴν ποίηση* (1943), πρέπει ἀσφαλῶς νὰ συσχετισθεῖ με τὴν ἀκόλουθη φράση (1916) τοῦ Κ. Παλαμᾶ: «Κ' ἐδῶ θὰ χρειαζόταν γιὰ τὸ κριτικὸ ἐξέτασμα νὰ βοηθήσῃ "ὁ χάρτης τῶν πολλαπλῶν ρευμάτων", καθὼς ὠνόμασε κάποιος ἱστορικὸς τῆς φιλολογίας τοὺς λογῆς ἀπ' ἐδῶ κι ἀπ' ἐκεῖ παράγοντες πού βοηθοῦν τὴ γένεση τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου» («Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης», *Ἄπαντα*, τ. 8, σ. 330).

9. Κ. Θ. Δημαρχῶς, «Ἀλβέρτος Τιμπωντέ», *Ἡ Πρωΐα*, 9 Σεπτεμβρίου 1931. Βλ. καὶ *Συνεντεύξεις*, ὅ.π., σ. 40-41: «Μὰ ὁ Thibaudet ἔχει σταθερὰ μία ἀπὸ τὶς πρῶτες —καὶ χρονολογικὰ πρῶτες— θέσεις μέσα στὸ πάνθεό μου· ἄς μὴν ξεχνοῦμε τὴν μεγάλη σημασία τὴν ὁποία δίνουν στὴν ἱστορία καὶ τὴν γεωγραφία ὁ στοχασμὸς του καὶ τὸ ἔργο του».

Histoire de la littérature française de 1789 à nos jours). Δύο άρθρα του Δημαρᾶ μιλοῦν μὲ τοὺς τίτλους τους: «Ένας ὁδηγός: ὁ Τιμπωντέ» (*Ελευθερον Βῆμα*, 26 Ἀπριλίου 1936) καὶ «Ἡ Ἱστορία τοῦ Τιμπωντέ» (*Ελευθερον Βῆμα*, 18 Ἰανουαρίου 1937). Περιττὸ νὰ θυμίσω ὅτι αὐτὴ ἡ Ἱστορία τῆς γαλλικῆς λογοτεχνίας (πού θὰ εἶχαμε κάθε λόγο νὰ τὴ θεωροῦμε, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καὶ ὡς κέντρισμα τῶν γραμματολογικῶν ἀπασχολήσεων τοῦ Δημαρᾶ) εἶναι ἔργο μὲ εὐρύτερη ἀπήχηση σὲ ὀλόκληρη τὴ λεγόμενη Γενιά τοῦ '30· ἓνα ἔργο καθόλου ἄσχετο μὲ τὴν ὑπερβολικὴ, στὸν τόπο μας, χρῆση τῆς ἔννοιας «γενιά».

Ἐδῶ κανονικὰ θὰ ἔπρεπε, φρονίμως ποιῶν, νὰ σταματήσω ἀφοῦ, προχωρώντας παραπέρα, κινδυνεύω νὰ ὀδηγηθῶ σὲ εἰκασίες. Ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν θέλω νὰ κλείσω αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις μου (πού χρειάζονται, ἐννοεῖται, συστηματικότερη ἔρευνα καὶ πλουσιότερη τεκμηρίωση), χωρὶς νὰ διατυπώσω, κι ἂς ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τῆς εἰσήγησής μου, δύο βασικά, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐρωτήματα μεθόδου:

α) Σὲ τί βαθμὸ ἡ Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας εἶναι ἔργο ὑπερατομικὸ πού πιστοποιεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, τὴν ὀπτικὴ γωνία ὅχι μόνον ἑνὸς ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ μιᾶς ὀλόκληρης γενιᾶς; Ὁ ἴδιος ὁ Δημαρᾶς φαίνεται ν' ἀπαντᾷ μὲ τὸν τρόπο του: τοποθετώντας γύρω στὰ 1945 τὸ τέλος «τῆς συλλογικῆς αὐτῆς δραστηριότητος», δὲν παραλείπει νὰ προσθέσει ὅτι «τὸ περαιτέρω ἔργο τῶν τέως ἐκπροσώπων τῆς μπορεῖ, πιθανότατα, νὰ δεσμεύει αὐτούς, ἀτομικά, ἀλλὰ κατὰ τίποτε δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται συνέχιση τοῦ συλλογικοῦ ἔργου τῆς γενεᾶς τοῦ '30»¹⁰. Μποροῦμε ἔμως νὰ θεωρήσουμε τὴν ἄποψη αὐτὴ ὡς ἀπαγορευτικὴ; Τὸ ζήτημα παραμένει ἀνοιχτό. Καὶ ἡ διερεύνησή του ἐλπιδόφρα.

β) Ἄν ἡ Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, προῖον μιᾶς «μετατόπισης», ὑπογραμμίζει τὸ στοιχεῖο τῆς ρήξης, γιατί ἄραγε τὸ στοιχεῖο αὐτὸ δὲν θὰ μποροῦσε παράλληλα ν' ἀποτελεῖ καὶ στοιχεῖο μιᾶς ὀρισμένης συνέχειας; Ὁ Δημαρᾶς μετατοπίζεται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴ λογοτεχνία πρὸς τὴν ἱστορία. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι σημεδιακὸ: ἡ σύνθεση μιᾶς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας.

10. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Δοκίμιο γὰρ τὴν ποίηση (1943)*, ὁ.π., σ. 17.